

HÁZSONGÁRDI PANTEON

Talán soha nem foglalkoztak annyit műemlékeinkkel, mint napjainkban. Csak az elmúlt egy-két évtized alatt hány templomot, bástyát, várfalat, középületet és palotát restauráltak! Az utóbbi években pedig már kis füzeteket is adtak ki legfontosabb műemlékeinkről. De „kincses Kolozsvár“ nagyon gazdag. Van például egy olyan egyedülálló műemléke, amelyik egyetlen bizottság listáján sem szerepel: a Házsongárdi temető. Jelentősége egy egész országész múltjával mérhető. Története az önálló erdélyi fejedelemségtől szocialista jelenünkig vezet. Panteonnak kellene neveznünk, művelődéstörténetünk nyitott tankönyvének.

A Házsongárdi temetőről könyvet lehetne írni. A nemrég külföldön elhunyt Herepei János monográfiát készített róla; a kéziratot sajnós, hozzáférhetetlen. A temető múltjával foglalkozó régebbi irodalom még így is elég nagy. Kelemen Lajos, a Házsongárd talán legjobb ismerője, számtalanszor vezetett temetőlátogató sétákat. 1940 márciusában és áprilisában az *Ellenzék* riportere *Emlékezzünk régiekről* főcím alatt öt temetőlátogatást jegyzett le, melyeken Kelemen Lajos a temető múltjáról, az ott eltemetett tudósokról, írókról, színészekről, egyházi vezetőkről beszélt, foglalkozás szerint csoportosítva őket. Érdekes Kelemen professzor két tanítványának, Kohn Hillelnek és Zsakó Gyulának 1911-ben az *Erdélyi Múzeum* 5—6. füzetében megjelentetett sírkő-összeírása. Hatvankét, 1700 előtti feliratot másoltak le, közlik a kövek nagyságát, s néhol fényképét is. Ezeknek a sírköveknek nagy része ma már nyomtalanul eltűnt. Egy 1633-ból származó koporsó alakú követ a múzeum őriz, nehányat pedig az egyházak helyeztek biztonságba. Még érdemes volna egy kis kollektívának régészeti szempontból átkutatni a temetőt, annál is inkább, mert néhány régi követ az elmúlt ötven év is a felszínre dobott. Ezek számbavétele, illetve annak tisztázása, hogy az 1911-es összeírás anyagából mi maradt fenn, sürgető feladat. Egy-egy terméskőbe vésett felirat évről évre olvashatatlanabbá válik, nem beszélve arról, hogy hány követ pusztítanak el akarattal — akár mert lecsiszolják, akár mert feldarabolják a betonba tölteléknek.

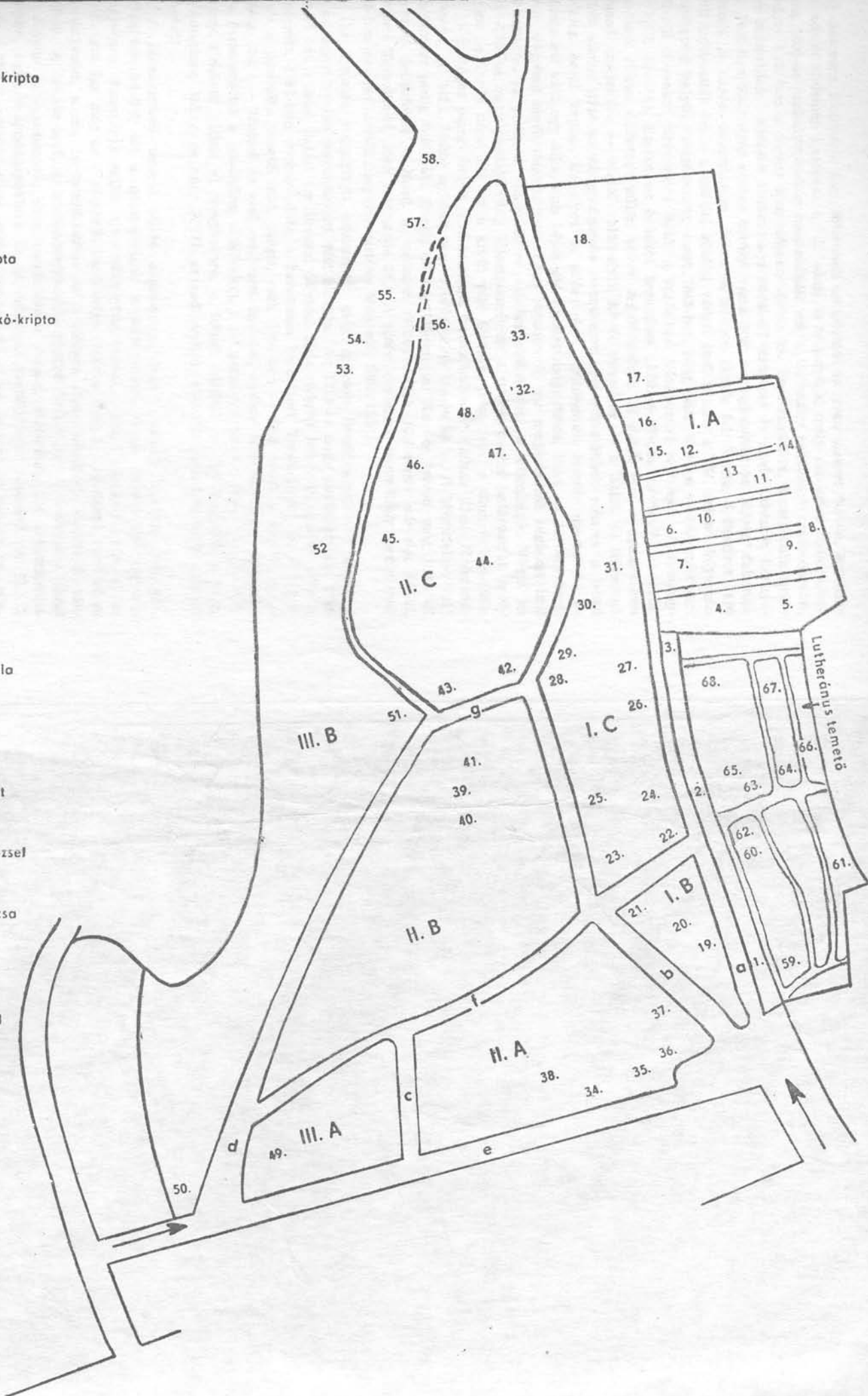
Írásunknak nem célja az ilyenszerű számbavétel, mi művelődéstörténeti szempontból térképezzük fel a temetőt. Azt akarjuk bemutatni, hogy mi található ma a Házsongárdi temetőben. Bemutatási módszerünkben eltérünk az eddig használtaktól: nem séták, foglalkozási ágak vagy évszázadok, illetve évtizedek szerint csoportosítjuk a sírokat, hanem a temető hivatalos területi felosztását figyelembe véve, parcellánként (a római számmal, illetve betűkkel jelölt parcellákat lásd a térképen), ezeken belül pedig lehetőleg északról — a bejárat felől — délre haladunk.

*

Külön története van a kolozsvári temetkezési helyeknek is. Jóformán alig van a „régí“ városnak olyan része, amely ne szolgált volna valamikor sírkertül. A Tudományegyetem mostani főépületének alapozásakor római sírokra bukkantak, a Kövespad táján pedig népvándorlás-korabeli temető nyomai bontakoznak ki. A keresztény középkor sírkertjei a templom körül helyezkedtek el, *cinterem*nek (a latin *coemeterium*ból) nevezték őket. Falun ma sem ritkaság a használatban

A HÁZSONGÁRD VÁZLATOS TÉRKÉPE

1. Dr. Veress Ferenc
2. Donogány- és Berde-kripta
3. Emil Isac
4. Paget János
5. Pákey Lajos
6. Gheorghe Dima
7. Jósika Miklós
8. Jósika-kripta
9. Ion Agârbiceanu
10. Török Zoltán
11. Theodor Anghelutã
12. A. Székely Sándor
13. Ladányi Gedeon
14. Bethlen- és Beldi-kripta
15. Joannes Szábó
16. Dr. Purjesz Zsigmond
17. Dr. Berde Mária
18. Iktári Bethlen- és Mikó-kripta
19. Nicolae Drãganu
20. Gaál Gábor
21. Vasile Bogrea
22. Orient Gyula
23. Salamon János
24. Gyarmathi Sámuel
25. Szabédi László
26. „Zilagi Istvánnak ...”
27. Hatãeganu család
28. Imre Erzsike
29. „Nirõ János fia ...”
30. Jakab Elek
31. Szász Béla
32. Camil Negrea
33. Kendeffy Adám
34. Halottas kápolna
35. Sigmund Elek
36. E. Kovács Gyula
37. Szentgyörgyi István
38. Dr. Rajka László
39. Tótfalusi Kis Miklós
40. Haller Károly
41. Nyárádi Erasmus Gyula
42. Kéler Ilona
43. Néb Mária
44. Parádi Kálmán
45. Pataki Sámuel
46. Vajda János
47. Téglás Gábor
48. Méhes Sámuel
49. Szenczi Molnár Albert
50. Gyalui Farkas
51. Teofil Vescan
52. Herepei Gergely
53. Köpeczi Sebestyén József
54. Barra Imre
55. Kriza János
56. Ujfalvi Sándor
57. Laborfalvi Berde Mózsza
58. Debreczeni Márton
59. Péter Béla
60. De Gladys
61. Meltzl Hugó
62. Mauksch-kripta
63. György Lajos
64. Andraschofsky család
65. Grois Gusztáv
66. Reményik Sándor
67. Kuun Géza
68. Tavaszy Sándor

levő cinterem. Kolozsvár mai főterének templomát is ilyen sírkert övezte. Ezt többek között Kelemen Lajosnak az az adata is bizonyítja, mely szerint a főter szintjének 1898-as szabályozásakor megtalálták azt a tizennégy szekérrnyi embercsontot, amelyet 1837-ben a torony alapozásakor ástak ki. Természetesen, temetkezési helyként használták majdnem valamennyi korabeli templom és zárda udvarát, környékét. 1405-ben Kolozsvár szabad királyi város lett, s megkezdték az „újvár“ falainak építését. A várost délnyugaton, délen és keleten kettős fal övezte, építésüket 1480 körül fejezhették be, s a két fal közötti védett terület már a XV. század folyamán temetkezési helyül szolgálhatott, mert 1843-ban Nagyajtai Kovács István még egy 1482-ből származó sírfeliratot talált a várfalban (*Kolozsvári régiségek. Tudománytár XIV. 67—76.*). Ezeket az érdekes temetőket „kőkeretek“-nek nevezték. A sírok fölé csak ritkán állítottak külön követ, legtöbbször a közelebb eső — gyakrabban a belső, magasabb — várfal valamelyik követ csiszolták le s látták el felirattal. A két várfal közé az átlagpolgárság temetkezett. Az előkelőbbek sokszor a belső várfalon belül kaptak sírhelyet. A kőkeretek is feltehetően hamar megteltek, és szükségessé vált egy állandóan bővíthető sírkert megnyitása, mert az 1570-es évek városi végzései arról tanúskodnak, hogy minden új sír megásásánál régieket kell felbolygatni, ez pedig a vallás és az erkölcs előírásaival is ellenkezik. Végül az 1585—1586-os nagy pestisjárvány kikényszerítette a városi tanács határozatát, mely szerint „a Torda utcai kis ajtón kívül való földben, ahol most a dinnyét vetették, egy jó és tágas darab helyet szakasszanak temetőhelynek“ (Jakab Elek: *Kolozsvár története*, II. 347.). Ekkor nyitják meg a hídelveiek temetőjét is. A kőkeretekbe való temetkezést pedig betiltják. Ennek ellenére Nagyajtai Kovács István még 1607-ből származó feliratokat is látott a várfalon (*Vándorlások Kolozsvár várfalai körül. Nemzeti Társalkodó*, 1840. augusztus 28.). A főtéri cinterem használatát pedig még 1689-ben sem szüntették meg (*Keresztény Magvető*, 1887. 119.).

Az újonnan megnyitott köztemetőt elég gyorsan benépesítették a sírok, s így az egyre tovább terjeszkedett déli irányba. Az 1738-as nagy pestisjárvány után érte el azt a felső határt (ez Brassai Sámuel sírja mögött lehetett), melyet 1914-ig megőrzött. 1783-ban megnyitották a hosszasan befalazott Torda-kaput is, s kiépítették a temetőbe vezető utat. Mégis, csak 1885-ben — 300 évvel a temető megnyitása után! — történt az első rendezési kísérlet, amikor is a város temetőbizottsága összeszedette a gazdátlan sírköveket, s közszemlére tette őket. Sajnos, alig néhány sírkövet vittek el megőrzésre, a többit eladták — építkezésekhez vagy újrafaragásra. Hány, de hány XVII. századi ereszes sírkövön találunk múlt századi feliratot!

A Házsongárdi temető külön sajátossága, hogy nincsen mereven felosztva felekezetek között, sőt a nemzetiségek is keverednek benne. Legfeljebb egy-egy tájegységen valamelyik vallás hívei túlsúlyban voltak, s ezért róluk neveztek el az illető részt. Így még az 1750 körül De Gladys ezredes által a lutheránus egyháznak adományozott, s ma is tulajdonában levő sírkert sem nevezhető felekezeti sírkertnek. A felette levő, gyümölcsöskertekből rendre átalakított temetőrészek (lásd a térképen I. A.) nemrég még magánkézen voltak, elsősorban az arisztokrácia kezében, ezért mágnástemetőnek is nevezték az északnyugati kerteket. A II. C. déli és a III. B. nyugati része református temető néven ismert. Itt van az ún. hóstáti temető is (főleg a III. B.-ben). A III. B. keleti része az ott elterülő árokkal volt Borica temetője, a cigány-temető, ide helyezték tömegsírba a járványban elhalaltakat és a katonákat is. Végül a II. C. és a III. B. déli csücske, a temető „teteje“ volt az unitárius sírkert. E mögött nyitották meg 1914 őszén, elsősorban a háborúban elesettek számára, az új temetőt. (Írásunkban nem foglalkozunk vele, bár itt

is több neves ember nyugszik. Elég, ha Tyukodi Antal (1921—1936) ifjúmunkásra gondolunk, akit KISZ-tevékenysége miatt a sziguranca kínzott halálra, és Józsa Bélára [1898—1943], a munkásköltőre és illegálitásbeli pártarcosra utalunk, akit a hortihysta hatóságok öltek meg. A régi temető felső határa mellett Szervátiusz Jenő készítette fehér márványemlékmű jelzi J. Horescu [1928—1961] festőművész sírhelyét.)

Az I. A. parcella az (a) út jobb oldalán húzódik felfele, eleinte csak keskeny, 2—3 sírhely szélességű földsáv, hátul a lutheránus temető határolja. Itt találjuk nem túl messze a bejáratától dr. Veress Ferenc (1877—1962) neves kolozsvári bőrgyógyász orvosprofesszor sírját. Szomszédságában sarlós-kalapácsos emléktábla alatt Kertész Rezső (1890—1962), a nemzetközi munkásmozgalom jeles harcosa pihen. Feljebb négy családi kriptá hívja fel magára a figyelmünket. Közülük a Donogány család neogótikus elemeket kombináló, valamint a laborfalvi Berde család komorabb homlokzatú épülete érdemel említést. Tovább menve, ott, ahol a lutheránus temető eléri felső határát, nemrég megjavított fehér terméskő síremlék jelzi az Isac család és Emil Isac (1881—1954) román költő és publicista nyughelyét. Ettől balra, új beton-sírok közt van dr. Augustin Bena (1880—1962) zeneszerző, konzervatóriumi tanár sírja. Mellette emelkedik a Korbuly család díszes kriptája, rajta fekete márványtábla hirdeti, hogy „Itt nyugszik“ a századforduló Kolozsvárának tipikus alakja, az „adomázó fejedelem“, Barcsay Domokos (1818—1913). Mindjárt mögötte egy kevésbé gondozott kriptá kagylókkal díszített „Espere et persevere“ feliratú címere egy angol lord (a királyi család tagja), John Paget, vagy ahogyan Erdély történetében ismert, Paget János (1808—1892) sírját jelöli. Diplomás orvos volt már, mikor házasság révén Erdélybe került. Aranygyéresen épített magának angol ízlésű kastélyt és parkot. Erdélyi élményeit megírta angolul és saját rajzaival díszítve 1839-ben adta ki két kötetben. 1848-ban Bem oldalán harcolt, ezért menekülnie kellett, s csak 1855-ben térhetett vissza. Itt társalkodó kört alapított, sokat áldozott jótékonyági célra is.

Ezen a részen az I. A. kiszélesedik a lutheránus temető fölött, itt kezdődtek a magánkertek. A Paget-kriptá mögött, valamivel a lutheránus temető kerítése fölött magas terméskő keret oldalán igen elmosódva Kolozsvár egykori építésznének, Pákey Lajosnak (1853—1921) a neve olvasható. Vidéki kastélyokon és templomokon kívül városunk olyan épületei fűződnek a nevéhez, mint a volt unitárius kollégium, ma Brassai Sámuel Líceum, a Continental szálló, a sétatéri volt korszolyacsarnok (ma vendéglő), a Mátyás-szobor talapzata és természetesen a temető néhány síremléke. Sírja mögött, a nyugati kerítés mentén dél felé Erdély egykori főúri családjainak hosszú nevű és című emlékköveit találjuk. Közülük a régebbiek terméskőből készültek, nem egynek a faragása ízléses mester kezemunkáját dicséri. A Paget-kriptá mellett vezető ösvény bal oldalán, a református egyház sírkertjében a Sombori család három lovagtollas címerrel díszített, belül csúcsívesen kialakított sírboltjának az ajtón át is jól látható három fém koporsója egy múlt századi közismert családi tragédiára emlékeztet. A reformátusok mögött a ferencrendi szerzetesek puritán egyszerűségű, több lépcsős sírhantjaitól északnyugatra Józán Miklósnak (1869—1946), az unitárius egyházfőnek, zeneszerzőnek, költőnek és műfordítóknak „Mi mindenütt otthon vagyunk — Mi mindég haza megyünk“ feliratú fehér márvány síremléke érdemel figyelmet.

A Jósika család egykori sírkertjének bejáratánál a nagy román zeneszerzőnek, Gheorghe Dimának (1847—1925) monumentális sírja fogad. Dima a román

népzene polifón feldolgozásának mestere, Bolintineanu és Alecsandri verseinek megzenésítője volt. Az ő nevét viseli ma a kolozsvári konzervatórium, melyet évenként át igazgatott. Tőle jobbra, neoklasszikus síremlékbe épített fekete márvány lapon Jósika Miklósnak (1794—1865), a magyar regényírás nagy alakjának és második feleségének, Podmaniczky Júlia (1822—1893) írónőnek a nevét olvashatjuk. Az *Abafi* kitűnő szerzője 1848 után emigrált, Brüsszelben, majd Drezdában telepedett le, ott is halt meg. Drezdai sírkövének alsó fele (a felső részt képező kereszt elveszett) német és magyar felirattal a sír végénél volt; mikor odatették Leon Daniello (1898—1970) orvosprofesszort, elmozdították, most a sír mögött látható. Az író és felesége hamvait 1894-ben Jósika Sámuel báró, miniszter hozatta haza. Sírversüket Hegedüs István írta. A kert végében a temető egyik legjobban megépített sírboltja, a nagybranyicskai Jósika család romantikus stílusú temetkezési helye fehérlik. Tulajdonképpen felül kápolna, s csak alája van építve a 30 helyes kriptá. Az 1950-es években a koporsókat megrongálták és kirabolták. Talán ezt előre látta Jósika Miklós, s ezért volt végkívánsága az, hogy a földbe temessék. A kriptá előtt a román próza jelentős egyéniségének, Ion Agârbiceanunak (1882—1963) fehér márványkeresztel jelölt sírja található. Nemrég temették melléje rokonát, Ion I. Agârbiceanu (1907—1971) egyetemi tanárt is.

A Jósika-kert fölötti részt az elmúlt években temették be tervszerűen. Valóságos betonerdők és fedezékek teszik egyhangúvá a tájat. Még a régebbi sírok közé tartozik Török Zoltán (1893—1963) geológus egyetemi tanár nyughelye. Tőle jobbra temették el Kádár Tibor (1919—1962) festőművészt, sírkövén a megtört ág szimbólumával, háta mögött pedig Jámbor Megyeri Dezső (1857—1916) nagy, de ízléses síremléke látható. Az ösvényen nyugati irányban tovább menve balkéz felől újabb beton emlékmű alatt nyugszik a nagy matematikus, érdemes tudós, Theodor Anghelutja (1882—1964) egyetemi tanár, a kerítéshez még közelebb pedig Varga Bélának (1886—1942), a pedagógia kitűnő szakemberének alacsony fekete márványlappal jelölt sírját kereshetjük meg. Ő az unitárius püspöki székről mondott le az egyetemi katedráért. Pár lépésre tőle újabb fekete márványlap Batsányi híres vassoraival: „Mint az égő fáklya mely setétben lángol / S magát megemészte másoknak világol“ Jancsó Bélának (1903—1967), a két világháború közötti hazai magyar irodalom lelkes szervezőjének hamvait jelöli (ide temették legutóbb magyar irodalomtörténész professzorunkat, Jancsó Elemért).

A következő keresztösvény a temető két nagy családi kriptájához vezet. Az ösvény bal oldalán magas terméskő-síremlék Aranyosrákosi Székely Sándorra (1797—1854) emlékeztet. Unitárius püspök volt, nevét az irodalomtörténet őrzi: a *Székelyek Erdélyben* című hőskölteménye Vörösmarty epikájára is hatott. Sírja mögött a harmadik sorban, valamivel délebbre, id. Gyergyai Árpádnak (1845—1881), az Erdélyben először vérátömlesztést alkalmazó orvosnak hamvait jelzi egy oszlop. A szomszédos, terméskőből valót 1952-ben hozták ide, hátulján még olvasható Gyergyai Ferenc (1799—1874) neve. Őt nem is annyira politikai pályafutása miatt említjük (1848-ban a forradalmi országgyűlésen ő képviselte Kolozsvárt), hanem a *magyar nyelv sajátágairól* című könyvéért, valamint operaszerepeiért. Kora legjobb kolozsvári tenor-énekes volt. Ezekkel a sírokkal egyvonalban, az ösvény jobb oldalán Ladányi Gedeon (1824—1886), a kolozsvári egyetem első világtörténelem professzora, kora neves közjogi szakembere nyugszik. A kerítés előtt emelkedő kripták közül a bethleni Bethlen grófok címerével díszített jobb oldali klasszicista stílusú épület a szebbik. A bal oldali, bejárata fölött az uzoni Béli grófok címerével, hátulnézetből a lutheránus temetőben levő Mauksch kriptá másolatának tűnik. Mindkettőt 1850—1860 körül építették. A Bethlen-kriptától jobbra egy kisebb

sírkő, a szász Johann Tiltch (1774—1853) nevével az első kolozsvári könyvkereskedőt, kiadót juttatja eszünkbe. Ha pedig a Béli-kriptától déli irányba haladunk, közel a kerítések találkozásához, hatalmas, domborművel díszített emlékoszlop Ady öreg barátjának, a költő Jékely Aladárnak (1846—1919) a sírjára hívja fel figyelmünket. Most visszatérünk az (a) útra, innen jól láthatjuk a Bánffy György (1853—1889) szürke márványkövét díszítő csonkaoszlopot. A múlt század második felében ő volt városunk legkedveltebb nótá- és dalszerzője. Halála után hamvai sokat vándoroltak. Jósika Miklós közelében a földbe temették, utána felesége a Zeyk-kriptába exhumáltatta. A kriptát 1958-ban eladták, s így erre a helyre — újra a földbe — került koporsója. Sírja szomszédságában díszes terméskő oszlopon latin felirat hirdeti a reformkori könyvvizsgáló, „Joannes Szabó“ lektorkanok nevét.

A déli kerítés melletti keresztösvény elején egyetemi tanárok adtak találkozót egymásnak: dél felé néz Purjesz Zsigmond (1846—1918) professzornak, az első magyar belgyógyászati tankönyv szerzőjének a sírja, tőle jobbra fekszik Szabó Dénes (1856—1918), a nőgyógyászat tanára, aki megírta az egyetem orvosi karának a történetét is. Velük szemben, északnak néz Pósta Béla (1862—1919) régész-professzor sírja. Névéhez fűződik a mai Avram Iancu diáktóthoz felépítése — közadakozásból.

A bejárt parcellát dél felé egy külön, ma is drótkerítéssel határolt sírkert övezi. Az itt található sírok közül az (a) útra néző, alig észrevehető kicsiny terméskővel jelölt „Dr. Berde Mária—Dr. Róth Jenő“ feliratú nyughely előtt érdemes megállnunk; romániai magyar irodalmunk legjelentősebb írónőjét temették ide! Nem messze, egyszerű fejfa Kristóf György (1878—1965) egyetemi tanár és irodalomtörténész emlékeit hirdeti. Nemcsak katedráján oktatta a magyar irodalmat, de sokat tett annak román nyelven való népszerűsítéséért is.

A sírok sorát a déli csúcson két monumentális kriptá zárja le. A jobb oldalt nem kisebb építés tervezte, mint Ybl Miklós. A neoromán épületet a fejedelmi iktári Bethlen család 1876-ban elhunyt utolsó tagjának építtették, homlokzatát a híres két hattyús Bethlen-címer díszíti. A baloldali piros téglás, neogótikus mauzóleumot a Mikó és a Rhédey grófok címerével Mikó Imre építtette 1865-ben, bécsi internáltsága idején elhunyt felesége, Rhédey Mária (1811—1849) emlékére. A koporsók helye alul, a kriptában van, felül gyönyörű, Vilma porosz királyné emlékművének mintájára készített fehér márvány szarkofág található — Kelemen Lajos egész Erdély legszebb márványszobrának nevezi. A két sírbolt között a temető legnagyobb fekete svéd-gránit obeliszkjére az adakozó főúr, Mikó Imre (1805—1866) nevét vészték. 1856-ban őt holdnyi kertjét és kilenc szobás nyaralóját adományozta a felállítandó Erdélyi Múzeumnak. Ma, egykori kertjének bejáratánál, naponta ezer meg ezer diák halad el mellszobra előtt a „kertben“ felépített diákváros, valamint a Biológia-földrajz kar felé.

A temető I. B. parcellája pontosan a bejáratú főkapuval szemben helyezkedik el. Három református püspöksír uralja északnyugati oldalát: Nagy Péter (1819—1884), Brassai barátja a természetrajz népszerűsítésével és angolból készített fordításaival tette nevét emlékezetessé. Szász Domokos (1838—1899), a híres erdélyi tudós-család egyik sarja; Bartók György (1845—1908) az egyetemen filozófiát tanított, s megírta a nagyenyedi Bethlen Kollégium történetét. Nagy Péter sírja mögött Merza Gyula (1861—1943) híres armenológus utazónak, a kolozsvári néprajzi múzeum igazgatójának az emlékét őrző kis kőlapot és K. Papp Miklós (1837—1880) szerkesztő-történésznek, Bethlen Kata önéletírása kiadójának a hamvait jelölő kőoszlopot találjuk. Tőlük kissé délebbre Kolozsvár egykori katolikus plébánosa, Kedves István (1782—1864)

nyugszik. Ő volt a főtéri templom új, neogótikus tornyának építtetője. Az (a) út mentén Szász Domokos sírja mögött egy másik katolikus főpap, Hirschler József (1876—1934) neves művészettörténész, az 1908-ban megnyitott „Marianum“ leánynevelő intézet alapítója és építtetője szobrokkal díszített síremléke érdemel figyelmet. Az úton tovább menve rövidesen feltűnik Asztalos István (1909—1960) Szervátiusz Jenő faragta fehér márvány síremléke. Sírja mögött a román irodalom egykori nagy ígérete, Pavel Dan (1907—1937) nyugszik. Egyik kőtetét nemrég fordították magyarra. Asztalostól jobbra két egyetemi tanár, a világhírű román biológus, Emil Racoviță (1868—1947), az Akadémia volt elnöke, a speleológia meg-alapítója és Nicolae Drăganu (1884—1939) akadémikus, az erdélyi irodalom kutatója sírját jelöli fehér, illetve fekete márványkő. Ezeknél a síroknál valamivel feljebb az I. B. közepén, faragott sírkövön irodalmunk egyik legnagyobb alakja, Gaál Gábor (1891—1954) nevét olvashatjuk. Szomszédságában egyszerű kereszt jelzi a közismert román orvosnak, Liviu Popnak (1892—1963) a nyughelyét. Az I. B. északkeleti szegletében a temető talán legszebben faragott fehér márvány fedköve látható. Vasile Bogrea (1881—1926) klasszika-filológus professzort temették ide.

Az (f) keresztút felett az I.C. parcella terül el. Északnyugati szegletében Orient Gyula (1869—1940) gyógyszerész professor nyugszik. Az ő gyűjteménye teremtette meg a kolozsvári gyógyszerészeti múzeum alapjait. A (b) úthoz közelebb Salamon János (1825—1899) domborműves emlékoszlopa városunk híres cigányprimására, Bem tábori zenészeire emlékeztet. Előtte, néhány XVII—XVIII. századi koporsó alakú sírkő között, nagy fa alatt Szentábrahámi Lombárd Mihály (1683—1753) unitárius püspök meglehetősen ép, olvasható feliratú síremlékét kereshetjük meg. Az (a) út mentén, a 4—5. sorban magas oszlopon „Med. Doctor és Professor Gyarmathi Sámuel emléke“ vésetett kőbe. Őt a magyar tudományos nyelvhasználat meg-alapítójának tartjuk (1751—1830). Tőle balra nemrég omlott be a Gyergyai család kriptaszerű sírboltja. Itt volt eltemetve Gyergyai Mihály is, a XVIII. század egyik híres ötvösmestere, fennmaradt minta- és rajzkönyve egyedülálló értéket képvisel. A (b) út mentén a Szervátiusz Jenő faragta emlékmű végtelenbe mutató karja Szabédi László (1907—1959) sírját díszíti. Költőként tiszteljük, de volt lapszerkesztő, nyelvész, múzeumigazgató, dramaturg, középiskolai és egyetemi tanár is. Sírjától délkeleti irányban, alig pár lépésre Dsida Jenő (1907—1938) kriptáján olvashatjuk a szép búcsúszavakat: „Megtettem mindent, amit megtehettem / Kinek tartoztam, mindent megfizettem. / Elengedem mindenki tartozását, / Felejtse el arcom romló földi mását.“ Az (a) út mentén, szemben a volt Zeyk, most Micu kriptával, egy vaskerítés előtt két XVII—XVIII. századi — egykor ereszes — sírkő látható. A régebbi „Zilagi Istvannak két serelmes gyermeké“—vel 1634-ből való, s nem szerepel a Kohn—Zsakó-féle összeírásban. Az úton tovább haladva könnyen rátalálunk a Hatieganu család sírboltjára. A két tudós testvér közül Emil (1878—1959) jogász volt, Iuliu (1885—1959) pedig belgyógyász. Mint egyetemi tanárok egy-egy évig a rektori tisztséget is betöltötték. Sírjukkal átellenben, a (b) út mentén dr. Stephanus Ladaynak (1875—1936), a nagy román jogásznak van az emlékműve. A Magyar Tanácsköztársaság igazságügyi népbiztosa, majd a bukaresti Törvény-előkészítő Tanács tagja volt. A két út között egy bekerített sírkertben nyugszik Groisz Gusztáv (1840—1899), az 1863-ban létesített kolozsvári jogakadémia tanára, majd az egyetem büntetőjog-professzora, 1876-ban rektora is. Az (a) útnak háttal, a Groisz-sírtól délre egy ereszes sírkő áll: „Dresler Jánosnak egy fia“ temettetett ide 1659-ben.

A (b) főút és a (g) keresztút találkozásánál kis körönd alakul ki, többnyire színész-sírokkal. Imre Erzsike (megh. 1914) az első kolozsvári filmezések áldozata.

A film „Tiszán átmenő” csónakja a Szamosba fordult, s a fiatal színésznőt nem tudták kimenteni. Mellette Fehérvári Antal (1824—1901) színigazgató sírja. Tőlük balra a csejtei Jelen család kriptájának falába, az ajtótól jobbra két-három araszos kő van befalazva. Rajta 1585-ből származó felirat. Sokan a temető legrégebb sírkövének tartják. Évszáma pontosan megegyezik a temető megnyitásának idejével. A felirat azonban a kőkeretek emléke. Nagyajtai Kovács István (*Vándorlások Kolozsvár várfalai körül. Nemzeti Társalkodó*, 1840. augusztus 28.) így írja le: síriratokat lelénk „a’ Szénutcai volt kaputól fogva Monostorkapuig néhol még ölnyi magasságra fennálló falakon — de itt már nem mint eddig a’ külső, hanem belső oldalon. Szánakozásra méltó körülmények közül tűntek szeméinkbe egy helyett e’ sorok: it niugszik istenbe / mirW János Fya / Istok halála leot / pWnkost havának / iz napian Anno / 1585“. Ezek szerint továbbra is a Kohn—Zsakó összeírás 8. lapján szereplő, ma már valószínűleg megsemmisült 1586-os sírkő a temető legrégebb emléke (a kápolnától keletre, 80—100 lépésnyire állott).

A (b) úton tovább menve jutunk el Jakab Elek (1820—1897) fekete márvány emlékoszlopához. Kolozsvár történetírója volt, három kötetes művéhez a város eddigi legteljesebb okmánytárát is mellékelte (1870). Sírja mögött jobbra apósa, Mike Sándor (1765—1867) genealógus műgyűjtő és levéltárigazgató nyugszik. Nem sokkal feljebb, a piaristák sírkertjében egy másik neves történész, Bíró Vencel (1885—1962), a volt Bolyai egyetem nyugalmazott professzora pihen. Ő Erdély történetét írta meg. Ezen a tájon az (a) út mellett — a Jósika-kert kapujával szemben — egy pár araszos jelentéktelen kőoszlop Szász Domokos öccsének, Szász Béla (1840—1898) költőnek és műfordítóknak, a kolozsvári egyetem első filozófia-professzorának jelöli a sírját. Mögötte egy sorral, fehér márványoszlopra vésték Fanghné Gyűjtő Izabella (1840—1914) ma már elfelejtett nevét. Lépešy Gábor álnév alatt kora egyik divatos íróndje volt. Hetvenedik születésnapján az *Erdélyi Lapok* (1911. január 1.) vezércikkben köszöntötte. Az (a) út szélén könnyen megtalálható a Vlegyásza és a Hargita szakértőjének, Szádeczky-Kardoss Gyula (1860—1935) geológus professzornak fekete márvány sírja. A (b) út felé néz Camil Negrea (1882—1956) jogász egyetemi tanárnak, s valamivel feljebb Liviu Telia (1899—1956) neves kolozsvári orvosnak a családi sírhelye. Közel az I. C. déli csúcsához, a temető legmonumentálisabb síremléke — négy síró kőoroszlán övez egy hamvvedret tartó hatalmas obeliszket — Kendeffy Ádám (1796—1834) emlékét őrzi névtelenül. Annyira ismert volt a fiatalon elhunyt sportoló és szabadelvű főúr, hogy nevét felejtethetlenné tartották. Az emlékművet Hess János bajor származású szobrász készítette.

Az (a) és (b) út találkozásánál márványoszlopon Bethlen Gergely (1810—1867) domborműves mellszobra látható. 1848-ban Bem hadsegédéként részt vett a vízaknai és a piski csatában, s jelentősen hozzájárult a győzelem kivívásához. Világos után Olaszországba menekült, s Garibaldi mellett harcolt mint tábornok.

Erről a helyről valamikor szép kilátás nyílt a városra. 1846-ban kopár agyaghalom volt még a táj, s legsürgetőbb feladatnak a fásítást tartották (D. Farkas: *A kolozsvári temetőben. Vasárnapi Újság*, 1875. október 31.). Ma a tölgyek és fenyők dús koronája eltakarja a várost, s kiemeli a síremlékek monumentalitását.

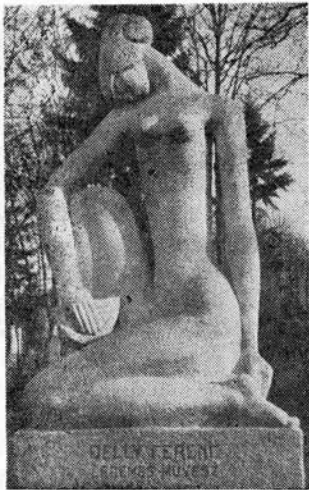
A temető főbejáratától balra, a II. A. parcellában valamikor nagy kitüntetés volt városi díszsírhelyet kapni. Ezen a telken épült fel a halottas kápolna is három helyiséggel, valamint a dúsgazdag alsószentmihályfalvi Sigmond Elek (1810—1877) hatalmas méretű, impozáns mauzóleuma. Ezt a szép épületet ma raktárnak használják. A mauzóleumtól jobbra, a (b) útig terjedő háromszögben polgármesterek: Albach Géza (1829—1900), Szvacsina Géza (1849—1917); híres színészek és rendezők: E. Kovács Gyula (1839—1899), Hamlet, Lear, Bánk és az első magyar Faust ala-

kítója —, szavalás közben érte a halál; felesége, Tóthpataki Róza (1842—1909), Szombathelyi Béla (1858—1881), Csóka József (1890—1966); a (b) út mellett: Szentgyörgyi István (1842—1931) — Harpagon, Jago, Lucifer megszólaltatója —, még 89 éves korában is szerepelt; Janovics Jenő (1872—1945), aki már 1914-ben filmvállalatot alapított; felesége, Poór Lili (+1962) és Réthelyi Ödön nyugszanak. Farkas Ödön konzervatórium-igazgató zeneszerző nevét operái és operettjei kötik a színházi világhoz. Itt volt régebben Székelyné Ungár Annának (1790—1862), Júlia, Desdemona és Ofélia híres alakítójának a sírja is. A közelben nyugszik néhány neves tanár: Sámi László (1817—1881), a református kollégium történelem professzora, az 1848-as forradalom aktív harcosa, Amicus névvel jegyezte haladó szellemű publicisztikáját — vele egy sírban felesége, Király Janka (1830—?), Amica néven műfordító és kritikus, emlékkönyvébe Petőfi is írt verset; Kecskeméthy István (1864—1938) biblia-szakértő teológiai tanár; a kápolna mögött id. Xántus János (1888—1962), a Marianum egykori igazgatója, a kápolnától keletre pedig dr. Rajka László (1894—1938), irodalomtanár, kritikus, Jókai műveinek szakértője (sírját kis fekete márványtábla jelöli). A II. A. a temető egyik legrégebbi része. A Kohn—Zsakó összeírás idején még tíz XVII. századi és egy — már említett — XVI. századi sírkő állott rajta.

A II. B. parcellát leghíresebb halottjával, Misztótfalusi Kis Miklóssal (1650—1702) kell kezdenünk. Az európai hírvébetűmetsző nyomdászmeister koporsó alakú sírkövére az 1890-es években találtak rá. Halálának kétszázadik évfordulóján magas talapzatra emelték. Régi kőven Pápai Páriz Ferenc sírverse olvasható. Ez az emlékmű a II. B. közepén található, közelebb a (g) keresztúthoz. Tőle északnyugatra Haller Károly (1836—1911), az egyetem egykori magánjog tanára, Kolozsvár polgármestere nyugszik fehér márványoszloppal jelölt sírban. Ugyancsak a közelben található Szentkirályi Zsigmondnak (1804—1870) kopott terméskő oszlopa. Kolozsvár polgármestere volt ő is, de mint Erdély bányakapitányát tartják számon. Újításaiért a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába fogadta. Pár lépésre bekerített szürke márvány-sírkő jelöli Felmeri Lajosnak (1840—1894), a sárospataki főiskola filozófiai és a kolozsvári egyetem neveléstudományi tanszéke professzorának nyughelyét. Misztótfalusi Kis Miklós sírjától délre, közel a (g) keresztúthoz modern beton-sírba temették Nyárádi Erazmus Gyula (1881—1966) akadémikus terméskődobost. Valószínűleg tünik, hogy a temetőnek ezen a részén nyugszik — névtelen sírban — Apáczai Csere János (1625—1659), az erdélyi nevelésügy XVII. századi harcosa. Sírköve talán sohasem volt. Áprily szép verse (*Tavaszi a Házsongárdi temetőben*) neki és feleségének is maradandó emléket állít.

Elég nehéz feladat a II. C. parcella bemutatása. Északon még jól megállapíthatók határai, déli részén a (d) út azonban egyszerű örvénnyé keskenyedek, sőt valósággal elvész egy bizonyos ponton, s a II. C. összeolvad a III. B.-vel.

A (b) és a (g) keresztút találkozásánál a már említett köröndre néz Kéler Ilonának (1860—1880), a hűszévesen elhunyt tehetséges művésznőnek Pákey Lajos készítette neoreneszánsz emlékműve. Körülötte, egyszerűbb sírokban, színészek több nemzedéke pihen: Pusztay Béla (1862—1894), Osváth Gerő (1838—1895), Tótvölgyiné Dobay Erzsébet (1852—1905), Stadler Frigyes (1860—1938) és Tóth Elek (1873—1944). A parcella északkeleti szegletében családi sírkertben Néb Mária (1799—1884) színművésznő nevét olvashatjuk egy megkopott kőoszlopon. A reformkor népszerű komikája volt. Kéler Ilona sírja előtt ösvény indul dél felé, mely átszeli a II. C.-t. Ennek mentén fehér terméskő oszlopon Tamás András (1784—1849) neve betűzhető ki. A szabadságharc honvédszázadosát a Kolozsvárra bevonuló Urban tábornok végeztette ki. Az ösvényen tovább menve eljuthatunk a Sárkány család sírjához.

Delly Ferenc, Szabédi László és Ion Agárbeceanu síremléke

Sárkány Ferenc (1822—1896) a református kollégium matematika-professzora volt. Állásában fia, a tan-
könyvíró Sárkány Lajos (1860—1929) követte. Rokonuk
Parádi Kálmán (1842—1902) orvos és természettudós is,
akit a darwinizmus első hazai híveként tartanak szá-
mon. A (d) út két oldalán a híres Pataki család sírjai
érdemelnek figyelmet. A hat orvosgenerációból meg-
említjük III. Pataki Sámuel (1765—1824), Erdély főor-
vosát, aki először alkalmazott nálunk himlőoltást, a
III.B.-ben nyugvó Pataki Dániel (1804—1871) „szülész-
mestert“, Erdély főorvosát, aki a szegények részére
ingyenes gyógyszerelapot hozott létre, és Pataki Jenőt
(1857—1944), Kolozsvár orvostörténetének krónikását.
Ugyancsak a (d) útra néz Boros György (1855—1941)
unitárius püspöknek, Brassai életrajzírójának sírjától
délre Vajda János bányamester 1632-ből való ereszes
köve. Különösen értékes teszi szép jelvénye: koszorú
övezte szívből három szál virág nő ki. A (b) főút men-
tén messziről felhívja magára a figyelmet Téglás Gá-
bor (1878—1906) fiatalon elhunyt költő bronz mell-
szobra. A már említett — Kéler Ilona sírjánál induló
— ösvény utolsó harmada mentén találjuk a híres
Hamlet, Macbeth és Don Carlos, „Czelesztin / született
1784-ben / meghalt augusztus 7-én / 1858-ban“ feliratú,
alig olvasható terméskő oszlopát. A színészet hőskorá-
nak kimagasló egyénisége, a kolozsvári társulat igaz-
gatója volt. Színdarabokat is írt. Teljes nevének (Orosz-
fái Pergő Czelesztin) kírását fölöslegesen tartották. A
közelben pihen Gidófalvi Jancsó Pál (1761—1845) is.
Őt tekintjük az első magyar komikus színésznek. Sírkö-
vét az utolsó évtized tüntette el véglegesen. Ugyan-
itt nyugszik a Czelesztinéhez hasonló sírkő alatt Méhes
Sámuel (1785—1852), a református kollégium természet-
rajz-tanára, az Akadémia levelező tagja, író és szer-
kesztő. Apjának, a filozófus Méhes Györgynek (1746—
1809) közeli sírján már semmilyen jel sincsen.

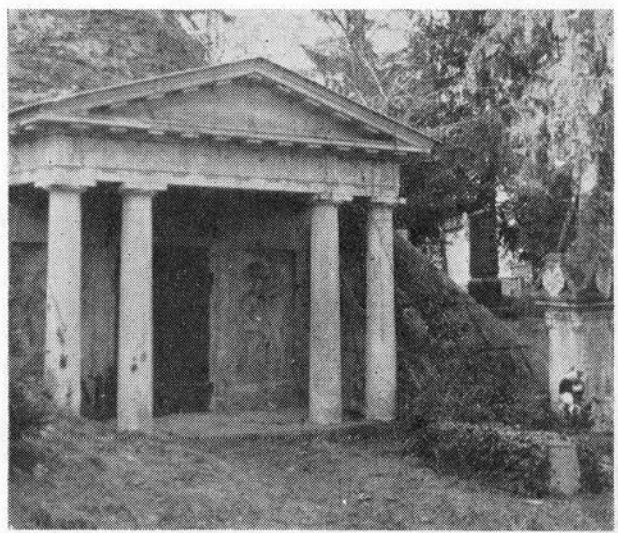
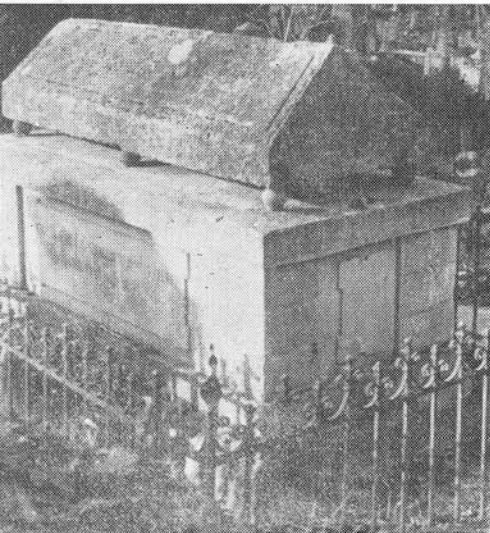
A Petőfi utcával párhuzamos (e) és (f) keresztút
között a (d) útig terjedő II. A. parcellában egyedül
Szenczi Molnár Albertnek (1574—1639) kopjafával je-
lölt, feltételezett sírhelye méltó említésre. A szótárszer-
kesztő, nyelvtanító, biblia- és zsoltárfordító tudós pap
fiának, Szenczi Molnár Jánosnak (1612—1646), az
1646-os nagy pestis áldozatának találták meg itt a sír-
kövét, de időközben nyomtalanul eltűnt.

A neológ izraelita temető mellett délnek húzódó
III. B. parcellában a (d) út és az (e) keresztút sarkán
fehér terméskő-oszlop áll, felirata keletnek néz: Ko-
lozsvár híres könyvtárigazgatója, az egyetem könyvtár-
tudományi tanszékének vezetője, Gyalui Farkas (1866—
1952), író és irodalomtörténész nyugszik itt. A (d) út

SZENCSI
VOLNA ALBE
ZSOLTAR ÖLTÖ
BIBLIAI ORDÍ
1574-160

SZENCSI
VOLNA ALBE

EMLÉKEK A KOLOZSVÁRI HÁZSONGÁRDI TEMETŐBEN

1. Szcenzi Molnár Albert (előző oldalon);
- 2—3. Régi sírkövek;
4. Misztótfalusi Kis Miklós;
5. Mauksch(Hintz)-kripta;
6. Barokk sírkő;
7. Pataki Sámuel;
8. László József

mentén sok kis méretű, sokszor barokkosan díszített sírkő a hóstátiak földész-halottaira emlékeztet. Mesterségjelvények, koszorúval övezett búzalkalászok, szőlőfürtök teszik változatossá a sírokat. E szép kövekre menthetetlenül a pusztulás vár, mert a „modern“ hóstátiak ízlése megváltozott — eljutottak a „beton-korszakba“.

A (d) út és a (g) keresztút találkozásával szemben kis márványkereszt Teofil Vescan (1913—1965) nemzetközi hírvű román elméleti fizikusra emlékeztet. Felfelé menve, az útról jól látható 2759. számú sír mellett kell betérnünk, hogy megtaláljuk Kovásznai Péternek (1617—1673), a kemény jellemű erdélyi „ortodox“ református püspöknek, II. Rákóczi György udvari papjának latin feliratú sírkövét. Annyira kiáll a földből, hogy teljes felirata leolvasható. Valamivel délebbre puritán emlékoszlop alatt a híres református pap-család egyik tagja, Herepei Gergely (1807—1859), a neves szónok és költő, ingyenesóvoda- és népiskola-alapító nyugszik. Az út melletti, 2801. sírkő szintjén, távolabb az úttól „Szilágyi János“ és két leánya 1676-ból származó megdőlt köve található. Egészen az árokban áll a református kollégium professzorának, id. Szilágyi Ferencnek (1762—1828) széles, magas, szürke emlékköve. Bár klasszika-filológiát is adott elő, ő oktatta elsőként magyar nyelven a történelmet városunkban. A (d) úton tovább menve, rövidesen két hatalmas terméskő-oszlop tűnik szemünk elé: az egykor Erdélyben állomásozó osztrák csapatok főtisztjeire, Francisco Soutter-re (+1845) és Stahel Károlyra (+1848) emlékeztetnek. A kerítés mellett egy szerény terméskő-tábla az utolsó nagy európai hírvű erdélyi címerfestő és heraldikus, Köpeczi Sebestyén József (1878—1964) sírját jelöli; szomszédságában kortársa, az akadémikus Kelemen Lajos (1877—1963) nyugszik. Levéltárigazgató, Erdély középkori történetének és a Házsongárdi temetőnek szakavatott tudósa volt. A közelben neogótikus emlékoszlop Barra Imrének (1799—1854), a reformkori Kolozsvár leghíresebb orvosának állít emléket. Az 1831-es kolera-járvány idején híres „Barra-cseppjei“-vel sok száz ember életét mentette meg. A szegényeket ingyen kezelte. Temetésére olyan tömeg gyűlt össze, hogy a hatóságok lázadástól tartva katonaságot rendeltek ki. A síremléket az Újfalvi Sándor rendezte gyűjtés eredményeként építették. A *Vasárnapi Újság* 1856. évi 42. számában Kőváry László cikksorozatát indított *Kolozsvár emlékoszlopai* címmel. Sajnos, a Barra-síremlékről szóló első közlemény után a sorozat elakadt, Szentiváni Mihály és Kendeffy Ádám emlékoszlopának már csak a képét közölték.

Tyukodi Antal és Gaál Gábor síremléke

A temető délkeleti csücske igazi panteon. A II. C.-nek és a III. B.-nek ezen a részén írók, költők, tanárok szebbnél szebb emlékművei tennék indokolttá az egész környék védett és zárt területté való nyilvánítását. Már így is elég sok ízléstelen modern betonsír épült nagyjaink tőszomszédságában. A számbavélt Kriza Jánossal (1811—1875) kell kezdenünk. Mint a *Remény* szerkesztője, a *Vadrózsák* gyűjtője és a *Keresztény Magvető* alapítója vált ismertté. Sírkövének másik oldalán vejenék, Kovács Jánosnak (1846—1905) a neve olvasható. Ő gyűjtötte össze Kriza verseit. Az egyetem angol lektoraként sokat tett az erdélyi—angol kapcsolatok felderítéséért. Domborműves sírkő jelzi a híres bonvivánnak, László Józsefnek (1808—1878) a nyughelyét, 1837-ben Vörösmarty *Árpád ébredésében* mint a sír szellemének megtestesítője, ő mondta ki az első szót a budapesti Nemzeti Színház megnyitó előadásán. Zömök, magas kőoszlopon, minden kommentár nélkül a „Szentiváni Mihály — szül. 1813. megh. 1842.“ felirat egy tehetséges ifjú félbe maradt életművére emlékeztet. A reformkori liberális ifjúság vezére és a *Remény* című zsebkönyv szerkesztője volt. Két egymás mellett álló alacsonyabb sírkő Újfalvi Sándornak (1792—1886) és feleségének, Lészay Júliának állít emléket. Szép sírversüket Dósa Dániel költötte. Újfalvi, a szenvedélyes vadász 1854—55-ben megírta emlékiratait, s ezzel rengeteg érdekes adatot őrzött meg a reformkor, valamint a negyvennyolcas idők társadalmi és irodalmi életéről. Pár lépésre, magasba törő neogótikus obeliszk tetején, az észak-amerikai utazónak, Böllöni Farkas Sándornak (1795—1842) a fejszobrát láthatjuk. Amerikai útjáról hazahozta a demokrácia nagy élményét, s azt híres útleírásában a félfeudális Erdéllyel is megismertette. Monumentális kőszarkofágon Laborfalvi Berde Mózsa (1815—1893) címeit, tisztségeit, jótetteit olvashatjuk. Jóságigazgatóként szerzett vagyonát egyházára hagyta, abból építtették 1901-ben a kolozsvári és 1907-ben a székelykeresztúri unitárius kollégium épületét. Közvetlenül a Berde-emlékmű előtt nyugszik „Ruzitska György — a kolozsvári — zeneconservatorium alapítója és igazgatója“ (1786—1869). Bécsi muzsikusként sarja, a kolozsvári színház karmestere, 1837-ben alapítja a „Conservatorium“-ot; 1839-ben már Haydn *Teremtés* című oratóriumát adták elő. Ruzitska mint zeneszerző és emlékiró is jelentős. Mellette Ruzitska Béla (1867—1942) egyetemi tanár, az élelmiszerkémia hajdani kitűnő szakembere pihen. Az (a) és (b) út találkozásánál, fejedelmi helyen áll Brassai Sámuelnek (1800—1897), a majdnem egy évszázadot átfogó életű erdélyi polihisztornak Pákey Lajos építette neoklasszicista síremléke. Egykori iskolája ma nevét viseli. Délkeletre a neogótikus oszlop Debreczeni Márton (1802—1851) eposzíró bányamérnök sírját jelöli. Az irodalomtörténet elsősorban *Kiovi csata* (1854) című hőskölteményét méltatja; mint bányászati-kohászati szakember is több találmányával vívta ki az elismerést.

A lutheránus temetőben sok kis ösvény teszi könnyebbé a tájékozódást; mi egy területnek tekintjük az egészet.

Mindjárt a bejárattól balkézre alacsony, növényzettel eltakart fekete márványlap jelöli a híres botanikus, Páter Béla (1860—1938) sírját. Az első európai Gyógynövénykísérleti Allomást szervezte meg Kolozsváron. Közélen, délre néző fehér márványoszlopra vészték Szolnay Sándor (1893—1950) festőművész nevét. Műveiből a múlt nyáron rendeztek emlékkiállítást Kolozsváron. Jóval feljebb, szintén fehér márványoszlopon megkopott betűk őrzik a jogbölcselet kitűnő professzorának, Somló Bódognak (1873—1920) a nevét. Két sorral sirja előtt díszes, nyílhegyre emlékeztető hatalmas barokk követ állítottak a lutheránusok sírkertjük adományozójának, Joan. Fabricius de Gladys (1676—1750) ezredesnek. Sírjával egy szintben, a nyugati kerítés előtt vasráccsal bekerített, kopott terméskő-oszlopon még kibetűzhető Lomnitz Melzl Hugó (1846—1908) neve. Az egyetemen a német

nyelv és irodalom tanára volt, ám őt elsősorban Petőfi és költészete érdekelte. Brassaival együtt szerkesztette sajtótörténetünk kuriózumát, a több mint húsz nyelven megjelenő *Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapokat*. Közel a keleti kerítéshez, messziről feltűnik a Mauksch család híres, piramis alakú kriptája. Neoklasszicista bejárata alatt, a nagy gyógyszerész család mesterségére utaló finom, empire domborművek láthatók. Előtte, a család közismert tagjának, Mauksch Tóbiás (1727—1802) gyógyszerésznek latin feliratú sírköve áll. A nyugati kerítés mellett, ugyanezen a szinten, családi sírban fekszik Szentimrei Jenő (1891—1959) író és lapszerkesztő. Nevét egy sűrűn televésett fekete márványoszlopon kell megkeresnünk. A keresztút bal oldalán, a Gallus-kripta előtt, bekerített kőszarkofágos sírban nyugszik György Lajos (1890—1950), a széles körű pozitivistá anyagismeretével kitűnő irodalomtörténész egyetemi tanár.

Talán valamikor köből faragott harang lehetett annak az oszlopnak a tetején, melyet Kolozsvár messze földön ismert harangöntő családjának, a szász eredetű Andraschofskiaknak német, illetve magyar nevei töltenek be. Tőlük keletre, az ösvény bal oldalán, ma Hroch Sándor betonsírja helyén a német származású Engel Józsefnek (1807—1870) a sírja állott; a kidöntött kő ma is a közelben látható. Engel bölcsész, gyógyszerész, később Kolozsvár nagyírú orvosa volt. Számos szakdolgozatán kívül nyelvészeti pályamunkát is írt, melynek elismeréseként az Akadémia levelező tagjává fogadta. A sír mögött, a Haller család föld alatti kriptájában fekszik fia, Engel Gábor (1852—1935), az egyetem nőgyógyász-tanára, a kolozsvári Karolina-kórház első igazgatója. Kiadatlan önéletrajza sok érdekes adatot tartalmaz kora orvostörténetéről. Szomszédságában a sűrű bozótól alig látszik id. Groisz Gusztáv (1811—1874) szürke márványoszlopa. 1848—49-ben a város főbírája volt, s neki köszönhető, hogy Kolozsvár alig szenvedett a forradalom alatt. Nagy szerepet játszott a főtéri templom új tornyának a felépítésében is. Sírja mögött, a házassága révén Erdélybe került porosz katonatisztnak, Schweinitz Gyula (1823—1892) alezredesnek a címeres követ találjuk. Az osztrák politikát leleplező emlékirata miatt nyugalmazták. A közelben látható a református kollégium neves irodalomtanárának, Kovács Dezsőnek (1866—1935), számos — főleg humoros — novella szerzőjének a sírja. Stílusos, szép kopjafája helyére nemrég közönséges betonsírt építettek. Egészen a kerítés mellett, vasrácsos sírkertben, kis, fekete márványlapon, „Egy lángot adok, ápdold, add tovább“ felirat fölött Reményik Sándor (1890—1941) nevét olvashatjuk. Mint a *Pásztortűz* főszerkesztője, jeles költő, sokat tett hazai irodalmunkért. A közeli fehér márványoszlopon valamikor aranyozottan csilloghatott az a lúdtoll, amely Erdély történetírójának, Kővári Lászlónak (1810—1907) a sírját jelöli: az egykor 100 házból és öt utcából álló „Kővári-telep“, melyet ő létesített, ma is őrizi nevét a köztudatban. Szomszédságában impozáns fekete márványsírban nyugszik Brandt József (1839—1912), aki a kolozsvári egyetemen 33 évig volt a sebészet professzora. Nagyságára és anyagára nézve hasonló síremléke van Kuun Géza grófnak (1838—1905) is. Művészeti szempontból azonban a temető legszebb alkotásai közé tartozik a merengő emlékeztet ábrázoló leányalakkal, a nagy halottnak és nejének bronzreliefjével díszített emlékmű. Kuun Géza több tucatnyi társaság és akadémia alapítója, díszdoktora, elnökségi tagja, igazgatója. Az adakozó főúr mint jeles orientalista, a sémi nyelvészet szakértője és a keleti-magyar kapcsolatok kutatója közölt több értékes könyvet és tanulmányt. Ezeknél a síroknál valamivel délebbre, közel a keleti kerítéshez márványoszlop alján Genersich Antal (1842—1918) patológus orvosprofesszor nevét olvashatjuk; közelben nyugszik több orvosnemzedéket kitevő rokonsága is. S végül, Genersich sírjától délre, nyitott, fehér márványkönyv lapján az α és az Ω , meg a havasi gyo-

pár egy ismert vallásfilozófusnak, Tavasz Sándor professzornak (1888—1951) állít emléket.

Ezzel végére értünk a felsorolásnak. Többen kimaradtak: vagy mert válogatni kellett a sok száz említésre méltó név között, vagy mert e sorok írója nem tudta egyik-másik sírnak a pontos helyét, illetve meglétét felkutatni, s így inkább a hitelesség, mintsem a teljesség követelményének engedett. Kolozsvár házsongárdi panteonja a már említett történeti, az itt elvégzett művelődéstörténeti feldolgozás mellett gazdag anyagot kínál a művészettörténésznek is. Szinte négyszáz év síremlékeinek a stílusát lehetne tanulmányozni. Itt-ott az értékesebb emlékműveknél, főleg a kriptáknál próbáltunk a stílusra, művészi jellegre is utalni. De hányféle mesterségjelvény, címer, dísz van a kőkoporsókon, az ereszes sírköveken! (Jó részüket már csak a Kohn—Zsakó-féle összeírásból ismerjük.) A múlt század elejétől minden építészeti stílus nyomot hagyott egy-két kövön, épületen. Van empire és biedermeier kripta meg emlékmű; klasszicista, neogótikus mauzóleum; az eredeti barokk mellett még a népi barokk sírok sem túlságosan ritkák. A különböző koroknak és ízléseknek külön betűtípusok feleltek meg. Szinte valamennyi kőfaragómester egyéni módon cifrázta díszes kezdőbetűit. Az egyes típusokból albumot kellene összeállítani — ezt már Kelemen Lajos javasolta. Aránylag szegényebb a temető a feliratok szövegét illetően. Nincsenek jellegzetes helyi fordulatok, szólások, legtöbbször csak az életkorról, foglalkozásról, esetleg címekről nyújt felvilágosítást egy-egy sírkő.* Alig néhány sírverset tartunk számon.

A Házsongárd összhangját az utóbbi évek betonáradata teljesen megbontotta. Kőoszlopot már nem állítanak, mert könnyen ledől, a terméskő különben is gyorsan kopik és szétmállik, a márvány vagy gránit pedig túl drága... marad tehát a beton vagy ahogyan nevezik: műkő. Persze ez is formálható, variálható. Meglepő az is, hogy költők sírjába is hajlandók temetni — ha az nincsen megváltva. Ezen változtatni kellene. Egyelőre legalább egy térképet helyezzenek a főbejárat mellé, s ez tüntesse fel a fontosabb nevezetességeket.

A Házsongárdi temetőt, legalábbis alsó részét, mai állapotában kell megőrizni. Másképp aligha kerüli el a nagyvárosokban oly gyakori teljes kitelepítést. Mert Kolozsvár szívéből pár lépésre, közel az egyetemhez, szükség van zöldövezetre, egy szobrokkal, emlékművekkel díszített parkra, neves embereknek nyughelyül szolgáló sírkertre, — de aligha van itt létjogosultsága az egyre zsúfoltabb köztemetőnek.

* Értesüléseink szerint pár évtizeddel ezelőtt jóval több érdekes szövegű sírfelirat volt olvasható állapotban — ezekből Imreh Lajos professzor többet le is jegyzett.